

KÉT ÉRTELMISÉG MAGYARORSZÁGON

AZ INTELLECTUEL ÉS A POLICY ELIT

Csizmadia Ervin

(tudományos főmunkatárs, MTA PTI)

Szalai Erzsébet tanulmányának egyik legnagyobb érdeme, hogy igyekszik világossá tenni: számára az értelmiségi pozíció a demokratikus politikai közélet fontos része, azaz megpróbálja rehabilitálni az értelmiséget a pártpolitikai elit és a szakértők által dominált leszorított helyzetéből. A törekvést nem tartom hiábavalónak; magam is úgy gondolom, hogy az értelmiség sajátos módon van jelen és játszik politikai szerepet a demokratikus társadalomban. Ám azt hiszem, hogy Szalai Erzsébet ezt a sajátos szerepet nem tudja kielégítően definiálni és pontosan leírni. Talán azért sem, mert túlságosan egyoldalú az a kiindulópont, amelyet választ. Kiindulópontja ugyanis maga a rendszerváltás, s azt vizsgálja, hogy a korábbi értelmiségi szerepek hogyan módosultak az elmúlt 18 évben.

Megítélésem szerint az értelmiség fogalmának problematikája nem vezethető le ebből a megközelítésből, s bármennyire is csábító a hazai fejleményeket Magyarország „globalizálódásaként” értelmezni, ebből a megközelítésből nem jutunk az értelmiség fogalmának egzakt meghatározásához, mint ahogy az értelmiségi szerepek katalogizálásához, s ez által az értelmiség demokráciabeli helyének megértéséhez sem.

A problémát már a 20. század első felének gondolkodói is érzékelik, bár fordított értelemben. Az 1920-as, 30-as években az a kérdés, hogy a tudás felparcellázódása mennyiben fenyegeti azt az „általános” tudást, amelyet a 19. század felhalmozott. A spanyol Ortega y Gasset éppen úgy az „egészcél” való tudásról beszél, mint a korszak magyar akadémiai tudósai, akik éppen azért bírálják a tudományt, mert az részekre bontja és specializálja a tudást. Holott a tudásnak a nagy és általános kérdésekre kellene válaszolnia, nem pedig a kicsi és speciális részkérdésekre.

Karl Mannheim talán a leginkább az a gondolkodó, aki „felértékeli”, s a többi parciális tudás fölé emeli az *értelmiségi* tudás státusát. A „szabadon lebegő értelmiség” az a társadalmi csoport, amely egyetlen más csoport korlátaitól sem szenved, s épp e „mentessége” teszi őt alkalmassá az elfogulatlan bírálatra. A *Lehet-e a politika tudomány?* című munkájában világossá teszi, hogy a különféle ideológiák nevében fellépő csoportok gondolkodása egyaránt ter-

helt, mert elfogult, míg a szabadon lebegők erejét éppen az ideológiai pozíció korlátozottsága adja.

Talán Mannheim az egyik utolsó mohikán, aki az értelmiséget mint csoportot nagyon kemény társadalomformáló tényezőnek látja. Utána már csak a kelet-közép-európai diktatúrák alávetett értelmiségije (mint például Vaclav Havel vagy a Konrád–Szelényi páros) zengik az értelmiségi osztály vagy „osztály” különleges képességét és hatalmi ambícióját. Szalai Erzsébet dolgozata egyértelműen a Konrád–Szelényi-féle felfogáshoz kapcsolódik, és meg sem említi a nyugat-európai folyamatok 1945 utáni másik ágát, ha tetszik az „értelmiség narratíva” alternatíváját: a *policy*-narratívát. Szalait az *intellectuel* érdekli, ami természetesen egy legitim tudományos megközelítés, azonban elmarad a kontextus megrajzolása, amelynek pedig nélkülözhetetlen eleme volna a *policy elite*. A két csoport története 1945 után (természetesen elsősorban Nyugat-Európában) alapvetően elágazik, mégpedig oly módon, hogy az előbbi csoportot fokozatosan le-, az utóbbit folyamatosan felértékeli. Nem minőségekről, hanem a társadalmi-politikai környezet kihívásaihoz való adaptációról van szó. Ebben az alkalmazkodási folyamatban a nyugati intellektuel (a Mills-féle mandarin) folyamatosan teret veszít, míg a szakértői elit egyre nyilvánvalóbban teret nyer. Az értelmiség (amely Magyarországon sajátos gyűjtőfogalom ma is) kettéválk, s ha meg is marad az „egészre” nyitott válfaja, nagyobbik része specializálódik, s akként integrálódik a 20. század utolsó évtizedeinek politikai klímájába.

Mindez – ismétlem – nem azt jelenti, hogy Nyugat-Európában ne lenne jelen továbbra is a Szalai számára leginkább frekvenciált *kritikai* értelmiségi. Ez a csoport nagyon is jelen van. Sőt kritikai jelenléte (s a szerző számára ez a minta) jóval erősebb, mint a hazai értelmiségé. Csakhogy adósunk marad annak a differenciált közegnek a bemutatásával, amely a nyugati kultúrában egyaránt „kitermeli” mind a *policy elite*, mind pedig a *political intellectuel* típusát. Szalai csak az utóbbira fókuszál, s minden más szereplőt ehhez viszonyítva mutat be és értékkel. Nem kétséges, hogy az általa preferált kritikai értelmiségi állna itt az értékhierarchia csúcsán, s ehhez képest csak alárendelt lehet a pártpolitikai, a gazdasági vagy éppen a médiaelit szerepe. A szerző szándéka persze tiszteletre méltó, hiszen a szívéhez közel álló kritikai értelmiség szerepét és demokráciabéli helyi értékét szeretné megérteni és világossá tenni, de eközben nem tudja megfelelően megrajzolni azt a mezőt, amelyben a kritikai értelmiségnek (amely tehát létező kategória!) mozognia kell. Az „Értelmiségi magatartásformák” című fejezetben például arról beszél, hogy az értelmiségiek „pártpolitikai küzdelmekhez kapcsolódó témákkal” találkoznak (12. o.), de nem tesz kísérletet arra, hogy definiálja: egy pártelvű demokráciában milyen egyéb diskurzustípusok léteznek, s ha nem csak pártpolitikához kötődő témák vannak, akkor azoknak milyen a napirendre kerülési mechanizmusa. Egyetlen magyarázóelvel találkozunk, ez pedig a *civil társadalom* elve. A 13. oldalon található magyarázat szerint az értelmiség Magyarországon nemigen támaszkodhat a

civil társadalom erejére, ezért kénytelen a (politikai és a gazdasági) hatalomhoz fordulni. Ezáltal azonban – mondja a szerző – kiszolgáltatott helyzetbe kerül, s legfeljebb különféle, egyaránt inadekvát szerepekben kamatoztathatja a tudását. Sem a médiabéli jelenlét, sem az egyetemi és akadémiai szférában játszott szerep, sem pedig a gazdasági és politikai elit megrendelésére végzett munka nem kielégítő ugyanis az értelmiségi számára. A gondolatmenet persze – a szerző nézőpontjából – logikus: semmilyen értelmiségi pozíció nem eléggé kreatív a transzkontextuális tudású kritikai értelmiségi számára. S különösen nem azok a policy elit különféle válfajai és elágazásai.

A tanulmány végső kérdése tehát, hogy vajon Magyarországon miért nincsenek a nyugat-európaihoz hasonló kritikai értelmiségiék. Mint mondtam: a kérdés legitim. Éppenséggel lehetnének többen is. Kétségtávol Nyugat-Európában sokan és rendkívül keményen is bírálják a „rendszert”, nevezzük azt kapitalizmusnak, posztkapitalizmusnak, globális világnak vagy bármi másnak. Szalai azonban ezzel a „követelményével” – érzésem szerint – egy korábban egyébként roppant népszerű baloldali álláspont rehabilitálása mellett érvel. Ezt az álláspontot olyan nevek fémjelzik, mint például Noam Chomsky vagy Michel Foucault, akik *Az emberi természetről: igazságosság kontra hatalom* című beszélgetésükben, valamikor a 80-as években nagyon erőteljesen osztályálláspontról bírálják az „erőszakos” hatalomgyakorlást, azt a hatalmat, amelyben élnek. Természetesen Szalai jól rögzíti a kritikai értelmiség mindenkorai helyzetét: a marginalizálásukra irányuló szándékokat, ám nem törekszik arra, hogy bemutassa a marginalizáló tendenciák hátterét, valójában a – marginalitás nélküli – konszenzus-előállítás szindrómáját, amelyet – minő sajátos egybeesés – éppen megint Chomsky írt le a *Manufacturing Consent* című 1988-as könyvében.

Az eddigi kritikai észrevételek mellett azonban meg kell jegyezni: az értelmiség fogalmának használatát illetően megengedőbb vagyok, mint sokan a hazai közéletben. Sokak szerint ugyanis a fogalom pusztán használatának sincs sok értelme manapság. Ezzel a vélekedéssel nem értek egyet, nézeteim itt a szerzőéhez állnak közelebb. Az értelmiség véleményem szerint nem tűnik el teljesen a politikából, de nagyon sokfajta alakban ölt testet. Végső soron azonban az alaköltések a két „őstípushoz”: az *intellectuel*hez és az *elite*-hez kötődnek. Az *intellectuel* posztmodern inkarnációja a kritikai értelmiségi, a (*policy*) *elite*-é a rengetegfajta professzionális elemző, szakértő, tanácsadó, médiaszereplő és így tovább.

Szalai csak az egyik „őstípus” karrierjének megtöréséről, hiányáról beszél, leszűkítvén ezáltal az elemzési univerzumot, s bizonyos értelemben lehatárolva mondanivalóját. Ez a kontextus azonban – mint érvelni próbáltam – messze nem elegendő. Az értelmiség relatíve fontos szereplő ma is, csak nem úgy és akként, ahogyan korábban. Ha a kritikai értelmiségiék reneszánszára várunk, akkor – azt hiszem – várhatunk. Az értelmiségi csapatok manapság nagyon is

jelen vannak, ha tetszik: a mannheimi ideológiai táborok formájában. Velük szemben – őket meghaladandó – egy posztmodern szabadon lebegő értelmiségre várni azonban erős túlzás. Miért? Mert ma már tudjuk, amit Mannheim talán még nem: a „szabadon lebegés” is egy ideológia, egy illúzió. Bár jómagam is hajlok függetlenedési szerepekre, mindezt nem becsülöm túl. Ráadásul kritikai értelmisége csak olyan országoknak van, amelyek nagyon nyíltak és kitérülködőek, ahol adatok, információk, ideológiák keményen bírálhatóak. Magyarország, sajnálatomra, nem ilyen ország: a kritikai értelmiség ezért légüres térben mozog.